

НАМАНГАН МУХАНДИСЛИК ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

“ТЕХНОЛОГИЯ” ФАКУЛЬТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

Р Е Ф Е Р А Т

ТОПШИРДИ:

**12-ТМЖ-12-гуруҳ
талабаси: Х. Патгаев**

ҚАБУЛ ҚИЛДИ:

Катта ўқитувчи М.Хайдаров

НАМАНГАН – 2016

Мавзу: Марказий Осиё алломаларининг сиёсий қарашлари ва таълимотлари

Режа

1. Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Синоларнинг сиёсий ғоя ва қарашлари.
2. Низомулмулк, Амир Темур, Алишер Навоий ва жадиदчилик ҳаракати намоёндаларининг сиёсий қарашлари ва фаолиятлари.
3. Хулоса

Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон ҳудудидаги сиёсий-ижтимоий ғоя ва қарашлар тарихи ундаги давлатчилик анъаналари, кулдорлик ва феодал тузумлар, давлатлар, халқлараро иқтисодий, маданий ва бошқа соҳалардаги ўзаро ҳамкорлик муносабатлар тарихи билан чамбарчас боғлиқдир. Антик дунё фалсафасининг билимдони В.Ф.Асмуснинг гувоҳлик беришича XII аср ўрталарига келиб Ғарбий Европа мамлакатларида қадимги Юнон файласуфлари, айниқса, Аристотель асарларини кенг тарқалишида араб, яхудий давлатларда яшаб ижод этган мутафаккир-алломаларнинг хизматлари бениҳоя катта бўлган¹.

Ушбу масалага урғу беришимизнинг хаяжонли бир сабаби бор. У ҳам бўлса диёримизда ўсиб улғайган Бағдоддаги донолар уйи-Байт ул ҳикма илмлар академиясининг асосчилари қаторидан жой олган буюк мутафаккирларимиз Хоразмий, Беруний, Форобий, Абу Али ибн Сино ва бошқа ватандошларимиз жаҳон ижтимоий-фалсафий тафаккури равнақиға улкан ҳисса қўшганлар².

Инсон ҳаётининг сирли томони яшаса бўлдида эмас, нима учун яшаш кераклигидадир. Шу нуқтаи назардан таъкидлаб ўтмоқ зарурки юқорида номлари зикр этилган буюк аждодларимиз ҳаёти, фаолияти ва ижоди ҳамма замонда ҳаммамиз учун ибратли сабоқ бўлмоғи лозим. Ана шу ва ўша даврларда яшаб ижод этган бошқа илм-фан дарғаларининг қайси бир инсоний жасорати-камтаринлик, меҳнатсеварлик, илмга чанқоқлик, комусийлик,

¹ Асмус В.Ф. Античная философия. С.21.

² Иброхимов А. ва бошқа. Ватан туйғуси. Т.: Ўзбекистон, 1996. 44 б.

адолатпарварлик, фидоййлик жиҳатларини олманг уларнинг ҳар бири ХХІ асрда ҳам ўз кадр қиммати, актуаллигини йўқотгани йўқ.

Ватанимиз ҳудудидаги сиёсий ғоя ва қарашлар ҳақида сўз юритилганда энг аввало ўзи яшаб ижод этган IX-X асрларда жаҳоннинг 70 тили, жумладан араб, лотин, юнон тили сирларини эгаллаган¹, 160 турли фанлар фалсафа, сиёсатшунослик, табиатшунослик, филология, муסיқашунослик соҳалари бўйича оригинал илмий асарлар битган, Шарқнинг “Ал-Муаллими Соний”си – иккинчи Аристотели, қомусий аллома Абу Наср Форобий номи тилга олинади.

Биз юқорида таъкидлаб ўтган шарқ мутафаккирларнинг юнон фалсафий таълимотларини Ғарбий Европа мамлакатларида кенг тарқалишида улкан хизматлари бор деган жумлада кўпчилик олиму фузалолар қатори Форобийни назарда тутганмиз. Чунки бу буюк зот Қадимги юнон файласуфлари ва табиатшунос олимларининг илмий меросларини шархлаш, тарғиб қилиш ишларида фидоййлик кўрсатганлар. Форобий томонидан ёзилган шархлар, тўлдиришлар, қилинган таржималар шунчаки расмий изох ва ёндошувлар эмас, балки теран, қизиқарли фикрлар билан бойитилган.

Аллома ўзининг “Фозил одамлар шахри”, “Фуқаролик сиёсати”, “Бахт-саодатга эришув ҳақида” ва бошқа асарларида шарқ мутафаккирларидан биринчи бўлиб фанларнинг мукаммал таснифини яратади ва шаҳарни бошқариш ҳақидаги илм ёки сиёсий илм ва ҳуқуқшуносликни ана шу таснифга кирувчи бешта фанлардан бири деб баҳолайди. Шундан келиб чиқадики сиёсат ҳақидаги фанларнинг Юнонистондаги ижодкорлари Платон ҳамда Аристотель бўлсалар уларнинг шарқдаги асосчиси-Форобийдир.

У инсоният жамиятининг келиб чиқиши ва давлатни бошқариш асослари ҳақидаги билимлар тизимининг ишлаб чиқди. Форобий жамиятнинг келиб чиқиши устида мулоҳаза юритар экан, зўравонлик ва мажбурлаш ғояларини инкор этиб, у инсон жамоасини келиб чиқиши заминида табиий эҳтиёж ётганлигини уқтиради. Табиий эҳтиёж кишиларни бир-бири билан бирлашишга, жамоага уюшишга, ўзаро ёрдамга олиб келади.

¹Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан лавҳалар: Олий ўқув юртлари талабалари учун қўлланма//Тузувчилар.М.Хайруллаев,Х.Алиқулов,М.Хайруллаев таҳририда. Т.: “Ўзбекистон”. 1995. 4.б.

Фаробий қадимги Юнон устозлари изидан бориб давлат бошқарувини икки хилга бўлади: ўз аҳолисининг бахт-саодатга етакловчи идеал- фозил давлат (идора этилишининг тўғри шакли) ва жоҳил давлат (бошқарувнинг нотўғри шакли). Фозил жамоа одамлари ҳар хил гуруҳларга ажратиладилар. Бунда уларнинг ақлий қобилиятлари ҳамда илмларни ўрганиши ва ҳаётий тажриба тўплашлари жароёнида ортирган билим ва кўникмаларига катта аҳамият берилади. Бундай жамиятда касб-ҳунар, илимни эгаллашга кенг йўл очиб берилади. Давлатда тенг ҳуқуқийлик ва эркинлик салтанати ҳукмронлик қилади, яқка ҳокимликка барҳам берилади. Давлат бошлиқларини фуқароларнинг ўзлари сайлайдилар. Сайланган бошлиқлар халқ манфаатларига зид ҳаракат қилсалар, улар ўз амал-мансабларидан четлатадилар. Орзудаги давлат арбоблари ўз фаолиятларида адолат, тенгҳуқуқчилик, фуқароларнинг манфаатларини кўзлаб иш тутадилар¹.

Мутафаккир бундай давлат бошлиғининг 12 та энг муҳим фазилатлари сифатида 1) тўрт мучали соғ-саломат бўлиши; 2) нозик фаросатли бўлиши; 3) англаган, кўрган, эшитган, идрок этган нарсаларни хотирада тўла-тўқис сақлаб қолиш; 4) зеҳни ўткир ва зукко бўлиши; 5) фикрини равшан тушунтира олиши; 6) устозлардан таълим олишга, билим, маърифатга хавасли бўлиши; 7) таом ейиш, ичимликда, аёлларга яқинлик қилишда очофат бўлмаслиги; 8) ҳақ ва ҳуқуқни, ҳақгўй ва одил одамларни севадиган, ёлғонни ва ёлғончиларни ёмон кўрадиган бўлиши; 9) ўз қадрини билувчи ва номус-ориятли бўлиши, улуғ, олий ишларга интилувчи бўлиши; 10) мол-дунё кетидан қувмайдиган бўлиши; 11) адолатпарвар бўлиб, истибдод ва жабр-зулмни, мустабид ва золимларни ёмон кўрувчи, барчани адолатга ундовчи, ҳаммага яхшиликни раво кўриш, ҳар қандай ҳақсизлик ва разолатларга мурасасиз бўлиши; 12) ўзи зарур деб ҳисоблаган чора-тадбирларни амалга оширишда қатъиятли, саботли, журатли бўлиши, кўрқоқлик ва ҳадиксирашларга йўл қўймаслиги зарур²лиги кўрсатиб ўтилади.

¹ Великие ученые Средней Азии и Казахстана (VIII-XIX вв). с.29;

² Фаробий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993. 160 б.

Агар дейди Форобий, шаҳар, давлатда ана шу хислатларнинг барчасини ўзида мужассамлаштирган одам топилмаса ана шу фазилат турларини ўзида жо қилган икки кишини раҳбарликка қўйиш, бордию охирги икки киши ҳам топилмаса шаҳар, давлатни бир гуруҳ ана шу хислатларга эга бўлган одамлар биргаликда бошқаришлари мумкинлигини қайд қилиб ўтади.

Форобий давлат бошқарувининг уч усулини кўрсатиб ўтади: якка шахс ҳокимияти, кишиларнинг катта бўлмаган гуруҳи ҳокимияти ва халқ томонидан сайлаб қўйиладиган етук шахслар ҳокимияти¹.

Олим давлат бошқарувининг нотўғри, фозил одамлар шахрининг зидди бўлган жоҳиллар шахрини бир неча хиллари: айирбошловчилар шахри; разолат (тубанлик) ва бадбахтлик шахри; обрупарастлар шахри; амалпарастлар, ҳокимятпарастлар шахри, шахватпарастлар шахри, беномуслар шахри; беқарор шаҳар ва адашган шаҳарларга ажратади ва уларнинг ҳар бирини характерлаб ўтади. Жоҳиллар шахрининг одамлари бахт-саодат нима эканлигини тушунмайдилар ва улар ҳеч қачон бахт топмаган. Фаровонлик эса улар учун бахту-давлат бўлиб кўринадиган ўткинчи, юзаки нарсалар, мол-дунё, жисмоний лаззатлар, хирсу-шахват, обрў, амал, шон-шуҳратдан иборатдир. Уларнинг наздида шу неъматлардан ҳар бири яшашдан мақсад, бахт-саодат бўлиб кўринади.

Форобий Ўрта аср шароитида илк бор инсонпарварликка асосланган ижтимоий тузум, давлатни бошқариш, инсонларни бахт-саодатга элтувчи идеал давлат ўрнатилишини орзу қилди. Бу ғоялар кейинчалик Ибн Сино, Ибн Рушд ва бошқа мутафаккирлар асарларида давом эттирилиб Европада XVI-XVII аср уйғониш даври илғор фикрларнинг вужудга келишига алоҳида таъсир кўрсатди.

Жаҳон, хусусан, Шарқ маданияти фанининг ёрқин сиймоларидан бири, Ўрта асрлар даврининг қомусий олими Абу Райхон Берунийнинг ижтимоий-сиёсий қарашлари алоҳида бирор асарда ёритилмаган. Бироқ унинг бу соҳадаги фикр-ғоялари олимнинг деярли барча илмий дурдоналарида акс эттирилган. У ўзининг “Минералогия” номли асарида давлатни бошқариш ҳақидаги фикрини баён этиб, жамият подшога хизмат қилмай, балки подшо жамиятга хизмат

¹Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. 80 б.

қилиши кераклигини тушунган холда: “идора қилиш ва бошқаришнинг моҳияти азият чекканларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, бировларнинг тинчлиги йўлида ўз тинчлигини йўқотишдан иборатдир”,-дейди¹. Одил ҳукмдорнинг асосий вазифаси юқори ва қуйи табақа вакиллари ўртасида адолат ўрнатиш, кучли ва ожизлар ўртасида тенгликни барқарор этишдан иборатдир.

Беруний синф ва табақалар асосида бойлик ва насл-насабнинг улуғлиги эмас, балки тегишли вазифа-машғулот ва ҳунар ётмоғи лозимлигини кўрсатиб ўтади. Тенглик ва адолатни таъминлашни муҳим вазифа қилиб қўяди. У халқларнинг дўст, иноқ, иттифоқ бўлиб яшаши учун курашади. “... бу ер, макон, менинг ерим, маконим, одамлар эса фақат менинг халқим вакиллари, ҳукмдор бизларнигина ҳукмдоримиз, дин ҳам фақат бизнинг динимиз, ҳақиқий фан бизнинг фанимиз”² қабиласидаги миллатчилик, айирувчилик иллатларини қаттиқ танқид остига олади. Ўрта асрнинг буюк олими инсониятга у яратган фан ва маданиятга қирғин келтирувчи урушларни қоралади, халқлар, давлатлар ўртасидаги дўстлик, ўзаро ҳамкорлик ва маданий муносабатларни мустаҳкамлаш тарафдори эди.

Агар Форобий ўз хизматлари, қомусий билимлар соҳиби бўлгани учун Шарқ Аристотели “Ал-Муаллими Сонийси” деган номга сазовар бўлган бўлса, Абу Али ибн Сино “Шайх ур-раис” (олимлар бошлиғи) деган номга сазовар бўлган. Тиббиёт, фалсафа ва бошқа бир қатор табиий илмий фанлар, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий фикрлар тарихига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган буюк қомусий алломалардан биридир. Унинг сиёсий ғоя ва қарашлари Аристотель ва Форобийларнинг ана шу соҳадаги илмий меросига яқин туради. У ҳам Аристотель каби инсонни ижтимоий мавжудот деб таърифлайди. Кишиларнинг ўзаро манфаатли ҳамкорлиги улар ҳаётининг муҳим қисмидир. Чунки жамият аъзолари ўзаро бир-бирларига боғлиқ ва ҳар доим алоқада бўладилар, бир-бирларисиз яшай олмайдилар.

Бундай муносабатлар албатта адолат тамойилларини ўзида мужассамлаштирган ҳуқуқий қонунлар асосида ташкил этилиши ва барча қабул

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. 80 б.

² Қаралсин: Основы философии: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.-Т. “Ўзбекистон”. 1998. С.98.

қилинган қонунларга баб-баробар итоат этиши шарт, қонунни бузиш ва албатта адолатсизлик қаттиқ жазоланиши кераклигини кўрсатиб ўтади. Агар давлат бошлиғининг ўзи адолатсизликка йўл қўйса халқнинг унга қарши қўзғолон кўтариб чиқиши ҳуқуқий бўлади ва бу жамият томонидан қатъий қўллаб-қувватланмоғи даркорлигини таъкидлаб ўтади¹.

Ибн Сино жамият аъзолари фойдали меҳнат билан шуғулланишлари ва ахлоқий қоидаларга таянишлар лозим дейди. У бажариладиган вазифаларга қараб жамиятни қуйидаги гуруҳларга бўлади.

- 1) давлат идораларида хизмат қилувчи ва жамиятни бошқариш ишлари билан шуғулланувчилар;
- 2) бевосита хом-ашё, зарур маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан машғул бўлганлар;
- 3) давлатни қўриқлаш, уни турли ташқи хужумлардан сақлашни таъминловчи ҳарбийлар²

2. Низомулмулк, Амир Темур, Алишер Навоий ва жаидчилик ҳаракати намоёндаларининг сиёсий қарашлари ва фаолиятлари.

Марказий Осиё ҳудудида сиёсий ғоя ва қарашлар тўғрисида сўз юритганда XI асрда яшаб ижод этган йирик давлат арбоби ва жаҳонга донғи кетган “Сиёсатнома” асарининг муаллифи Абу Али Ҳасан ибн Али Тусий-Низом мулмулкни номини эсга олмаслик мумкин эмас. Салжуқийлар сулоласи ҳукмронлик қилган даврда Маликшоҳнинг вазири лавозимида хизмат қилган Низомулмулк 39 бобдан иборат бўлган “Сиёсатнома” ёки “Сияр ул-мулк (“подшоҳлар турмуши”) номли асарини илм аҳли салжуқийларнинг сиёсий дастури сифатида тан олганлар. Рисоланинг асосий ғоялари давлатни бошқариш қоидалари, тартиботи, усулларига қаратилган бўлиб, унда муаллиф шоҳ ва ҳокимларни адлу-инсофга, сулҳ ва мурувватга, қатъий қоидага ва тартиб ўрнатишга, амалдорларни виждонли, ҳалол ва пок бўлишга, мамлакат ободонлиги, аҳолисининг фаровонлиги, тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга даъват этади³.

¹ Основы философии. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Стр. 98.

² Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. 68 б..

³ Низомулмулк. Сиёсатнома ёки Сияр ул-мулк. –Т.: “Адолат”. 1997. 11-12 б.

Низомулмулк фикрича, адолат ва саховат ночор, ёрдамга мухтож кишиларга мадад беришдан, бева-бечоралар, майиб ва ногиронларга нафақа ажратишдан ва инсонларнинг ҳуқуқларига қатъий риоя қилишдан иборатдир. Амалдорларни тўғри танлаб, жой-жойига қўйиш, ҳар бирини қобилиятига яраша иш, вазифалар билан таъминлаш ва фаолиятини назорат қилиб бориш лозимлиги уқтирилади. Ҳар бир ишда амалдорларнинг маслаҳат билан иш кўришлари кўзда тутилади.

Сиёсий арбоб, алломанинг яна бир замонамиз билан ҳамоҳанг фикри шундан иборатки давлатда марказий ҳукумат кучли бўлгандагина давлатда тинчлик ва адолат барқарор бўлади. Муаллифнинг диққатга сазовар ғояларидан яна бири-бу давлатнинг ягона ғоя (мафкура м.х.)га эга бўлишидир¹.

Шунингдек Низомулмулк раият аҳли, ҳар бир ситам кўрган киши, умуман, давлатнинг у ёки бу соҳадаги олиб бораётган сиёсатидан норози бўлганларни амалдор ва ҳокимдан бошлаб вазир ва шохнинг ўзигача бориб ўз шикоят-ариза ёки таклиф-талаблари, маслаҳатларини баён қилишлари зарурлигидир.

Давлат, давлатни бошқариш масалалари “Сиёсатнома”нинг ўзак томирини ташкил қилади. Бу жиҳатдан унинг асосий ғоялари эзгу мақсадларни кўзлаган ҳар қандай тузум, давр, жумладан, бизнинг давлатимиз сиёсати билан ҳам ҳамоҳангдир.

Мамлакатимиз сиёсий тарихида йирик давлат арбоби, тенги йўқ саркарда, ўрта асрда дунёдаги энг катта давлатни бунёдкори Амир Темур хизматлари бениҳоя юқори ўринда туради. У ўз замонаси учун тараққийпарвар воқеа ҳисобланган, ижтимоий адолат тамойилларига асосланган марказлашган давлат бошқарувини йўлга қўйди. Сиёсат, сиёсий муносабатларнинг энг мураккаб соҳаси-минтақа ва мамлакат бирлигини таъминлади, туркий тилли халқларнинг ўзаро яқинлашуви, бир сиёсий марказга уюшиш ғоясини олға сурди.

У ўзбек давлатчилигимизнинг ўзидан олдинги замонларда синовдан ўтган тамойиллар: давлатнинг сиёсий жиҳатдан мустақил бўлиши; давлат ва жамият сиёсий яхлитлигини бузилмаслиги; давлат ва жамият муайян бир қонунлар,

¹ Низомулмулк. Сиёсатнома ёки Сияр ул-мулк. 1997. 11-13 б.

тартиблар, мафкура асосида бошқарилиши; бошқарувнинг турли табақа, йўналишларини мувофиқлаштириб турувчи маълум бир тизим шаклланганлиги; жамиятда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тараққиёти давлатнинг диққат марказидан жой олиши; фан ва маданият равнақи тўғрисида доимий ғамхўрлик қилиш ва унга давлат аҳамиятига молик қатъий сиёсат сифатида муносабатда бўлиш; ҳар бир давр шарт-шароити, тартибларидан келиб чиқиб жамият ички тараққиёти масалаларини ташқи дунёда кечаётган жароён, олимлар билан боғлаб олиб бориш ва ҳал этиш; давлат тепасида турган кучлар ўтмиш, замона ва келажакни теран тафаккур, қатъий иймон, ғоятда юксак маънавияпарварлик ва миллатпарварлик асосида англамоқликни ҳурмат қилди ҳамда кундалик фаолиятида уларга амал қилди¹.

Сохибқирон ана шу давлат бошқарувидаги талаб-қоидаларни янги тамойиллар-жамият ривожига барча ижтимоий табақалар фаолиятини назарда тутиш ва манфаатларини таъминлаш; бошқарув ишларини кенгаш, тадбир ва машварат ёрдамида олиб бориш; суд тизимини тармоқларга бўлишни амалга оширди².

Амир Темур ўз тузукларини ишлаб чиқиб ҳаётга татбиқ қилар экан, энг аввало, бир нарсани-жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларни қонунлар асосида ташкил этишни муҳим вазифа деб баҳолаган. Қонунчиликда фуқаро манфаати биринчи ўринда турган.

Давлат паноҳ Амир Темур бунда давлат раҳбари олдида турган масъулиятни ҳам унутмаган. Унингча, давлат раҳбари бир сўзли, ўз ишини билиб қилиши, ўзи ва атрофидагиларга адолатли бўлиши, холис, қатъийлик билан иш юритиши, фикрлар хилма-хиллигидан чўчимаслиги, қизиққон бўлмаслиги, мулоҳаза билан иш юритиши лозим³.

Ўзбек халқининг буюк мутафаккири, машҳур олим ва давлат арбоби Алишер Навоийнинг (1441-1501 йй) сиёсий ғоя ва қарашлари ўзининг инсонпарварлик ва тараққийпарварлик характери билан ажралиб туради. Булар

¹ Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. (энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар)// Масъул муҳаррир: Б.Ахмедов/-Т.: "Шарқ". 2000. 172 б.

² Ўша ерда. 176-177, 180 б.

³ Ўша ерда. 186 б.

инсонга мухаббат, унинг ақл заковатини улуглаш, инсонни қадрлаш ва ҳимоя қилиш, инсоннинг бахт-саодат учун муносиб шарт-шароитларни яратиш-идеал давлат қуриш каби ғоялардан иборат.

Ҳазрат Навоийнинг сиёсий қарашларида одил ҳукмдорларга, эл-юртда адолатли тузум ўрнатилишига қатъий ишонч, катта умид боғланади. У шохни боғбонга, мамлакатни эса боққа қиёслайди. Агар боғбон оқил, меҳнатсевар бўлса, унинг боғи гуллаб яшнайди. Худди шунингдек шох оқил, маърифатли, билимдон, адолатпарвар бўлса, халқни севса, унда мамлакат ҳам обод бўлади.

Мутафаккир ўзининг бутун ижоди ва фаолияти давомида босқинчилик, адолатсизлик, ҳар қандай зулм кўринишларига қарши кураш олиб борди. Сиёсат арбобларини инсоф ва адолатга чақирди, давлатни бошқаришда қатъий тартиб ўрнатиш, сиёсий муносабатларни мустаҳкамлашга қаратилган ислохотлар ўтказишга даъват этди, бозордаги нарх-наволар устидан доимий назорат ўрнатиш, маданий-маърифий ишларни ривожлантириш зарурлигини қайта-қайта такрорлар эди.

Хусайн Бойқаро саройида муҳрдорлик лавозимида хизмат қилган давлат арбоби Алишер Навоий давлат ҳокимиятини мустаҳкамлаш, мамлакат бирлигини тарқоқлик асоратидан қутқариш, халқни ортиқча солиқлар азобидан асраш, мамлакат ободончилигига катта эътибор қаратиш борасида самарали фаолият кўрсатади. Жамиятни ҳикмат, адолат билан бошқариш ғоясини олға суради. Шоир ўзининг асарларида бадиий воситалар орқали подшонинг нуфуз-эътибори, шон-шухрати ва қудрати, унинг ўз халқига нисбатан меҳр-мухаббати, адолатли сиёсати хайр-саховати билан ўлчанади деган эзгу орзу-ниятларни ёқлаб чиқади, халқлар ўртасидаги “дўстлик, ҳамкорликни” тараннум этади.

Марказий Осиёдаги сиёсий ғоя ва қарашлар тарихида жадиदчилик ҳаракати (XIX аср охири XX аср бошлари)намоёндаларининг сиёсий ғоя ва фаолиятлари ўзига хос аҳамият касб этади. Чунки бу янги, капиталистик муносабатларнинг вужудга келиши даврига хос муайян ижтимоий қатлам ва синфлар манфаатлари билан боғлиқ антифеодал сиёсий- ижтимоий, маърифий ҳаракат эди. Унинг асосий ғоя ва мақсадлари халқни улкан феодал қолоқлик, хурофатлардан озод қилиш, уни тараққиёт йўлига олиб чиқиш, миллий

давлатни бунёд этиш, парламент ва бошқарувнинг президентлик шаклини жорий қилиш, озод ва фаровон жамият қуриш, туркий тилларга давлат тили мақомини бериш, миллий пул бирлиги ва миллий қўшин тузиш ҳаракатни асосий мақсади эди¹.

Агар 1885-1914 йилларда жадинчилик ҳаракати фаолиятида мактаб, маориф, илм-фан, миллий санъат ва адабиёт, ахборот воситаларни ривожлантиришга катта эътибор берилган бўлса, 1914-1917 йилларда уларнинг диққат марказида ижтимоий сиёсий масалалар, чунончи, Россиядан тўла ажралиб чиқиш ёки Россия Федерацияси таркибида “миллий ҳудудий мухторият” тузиш масаласи муҳим ўрин эгаллади². Шу мақсадларда мустақил сиёсий партиялар, ташкилотлар тузилди, газета ва журналлар чоп этила бошланди.

Бехбудий, Мунаввар қори, Фитрат, Чўлпонлар ана шундай ғоявий-назарий, ташкилий ишларнинг асосчилари ва ижодкорлари бўлиб ҳисобланадилар. Ж. Тавалло, Хондайлақий, Ажзий ва бошқа ҳаракат фаоллари миллий истиқлолга эришишни кўзлаганлар. А.Авлоний, С.Айний, Хамза, А.Икромов, Ф.Хўжаев ва бошқалар миллий ва умуминсоний демократик қадриятларга урғу беришган.

Туркистондаги жадинчилик ҳаракатининг йирик намоёндаси ва назарий асосчиларидан бири М.Бехбудийдир. Шунингдек тошкентлик Мунаввар Қори ва Авлоний: самарқандлик С.Азизий ва Мулла Қилич; бухоролик Жўрабой Махсум; қўқонлик Хамза Ҳакимзода Ниёзий, наманганлик Суфизода ва Ибратлар ҳаракат ривожига улкан ҳисса қўшган олиму фузололардан ҳисобланадилар.

Истиқлол йилларида Шарқ Уйғониш даври ва ундан кейинги давр мутафаккирлари, алломалари Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос-Ҳожиб, Низомулмулк, Алишер Навоийларнинг ижтимоий-сиёсий ғоя ва таълимотлари халқимизнинг кўхна илмий-маданий меросидан муносиб ўрин эгаллади. Илмий-маърифий ғурурланишимизга асос

¹ Қаралсин: Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат//Муаллифлар: М.Абдуллаев, М.Абдуллаева, Г.Абдураззокова ва бошқ.: А.Жалилов ва Қ. Хоназаров умумий таҳририда/. –Т.: “Шарқ”, 1998. 57 б.

² Ўша ерда. 58 б.

борки, улардан қолган илмий дурдоналар бугунги, ХХІ асрда ҳам ўз кадр-қиймати, актуаллигини йўқотмади. Улар нафақат ижтимоий, балки бошқа фан соҳалари учун ҳам методологик асос, дастурил-амал бўлиб хизмат қилмоқдалар.

Мустақиллик туфайли республикамизда сиёсатшунослик фанини ўрганиш, уни ривожлантиришга реал имкониятлар яратилди. Бу соҳада ижод этаётган олим-мутахассисларимиз томонидан жамият сиёсий тизимида юз бераётган муҳим ўзгаришлар, шахснинг жамиятда тутган ўрни ва роли, унинг сиёсий фаоллигини ошириш, давлат ва жамиятни бошқаришдаги иштирокини таъминлаш, демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятини барпо этиш, давлатимизнинг жаҳон ҳамжамятидаги ўрни, мавқеини мустаҳкамлаш, геосиёсий ва бошқа соҳаларда жиддий илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. Асарлар. 1-жилд. -Т. – “Ўзбекистон”. 1996.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Асарлар. 1-жилд. Т. -“Ўзбекистон”. 1996.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар. 1-жилд. Т. – “Ўзбекистон”. 1996.
4. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Асарлар. 2-жилд. -Т. “Ўзбекистон”. 1996.
5. Эргашев И.И. ва бошқалар. Политология. Ўқув қўлланма. -Т.; Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002.